

Jak relativní je neplatnost v novém občanském zákoníku?

Nový občanský zákoník položil důraz na relativní neplatnost jako důsledek vad právních jednání. Oproti neplatnosti absolutní (či zdánlivosti) ji soud ani jiný orgán veřejné moci (například finanční úřad) nemůže určit či konstatovat sám, z úřední povinnosti. Relativní neplatnost je třeba namítnout. Dokud se tak nestane, považuje se jednání za platné (§ 586 odst. 2 NOZ) a všichni z něj musejí vycházet, včetně soudu. V tom spočívá relativita této neplatnosti. Je věcí úvahy oprávněné osoby, zda se neplatnosti dovolá. Pokud tak učiní, neplatnost se prosadí. V opačném případě právní jednání zůstane platné navzdory vadě, která neplatnost založila.

S tím souvisí vymezení okruhu osob, které mohou relativní neplatnost namítnout. Dle § 586 odst. 1 NOZ, je-li neplatnost stanovena na ochranu zájmu určité osoby, může vznést námitku neplatnosti jen tato osoba. Pravidelně jí bude některý účastník smlouvy. Důvodem relativní neplatnosti je kupříkladu okolnost, že jednajíc osoba byla k jednání přinucena hrozbou tělesného nebo duševního násilí vyvolávajícího její důvodnou obavu (§ 587 odst. 1 NOZ). Je logické, že takové neplatnosti se může dovolat jediné ona. Je pouze na ní, aby zvážila, nakolik jí dotčené jednání zatěžuje, a podle výsledku tohoto posouzení se dovolala jeho neplatnosti, anebo je nechala platit. I vynucené jednání pro ni může být výhodné. Druhá smluvní strana (která i mohla být zdrojem bezprávné výhrůžky), a tím méně soud či jiný orgán, nemá na takovou neplatnost co poukazovat.

Obchodní zákoník přiznával právo dovolat se neplatnosti jen účastníkovi smlouvy (§ 267 odst. 1 ObchZ: „*Jestliže je neplatnost právního úkonu stanovena pouze na ochranu některého účastníka, může se této neplatnosti*

dovolat pouze tento účastník.“). Nový občanský zákoník toto omezení nepřevzal. Pojednává obecně o ochraně zájmu „*určité osoby*“; právo namítnout neplatnost svěřuje jí. Je zřejmé, že tím nemíní jen stranu smlouvy. V konkrétním případě neplatnost bude moci namítnout i třetí osoba. Například, bude-li v záležitostech týkajících se společného jmění jednat jeden z manželů bez předepsaného souhlasu druhého (třeba nad rámec běžné správy zcizí společnou věc), bude se toho moci dovolat druhý z manželů, i když nebude stranou smlouvy (§ 714 odst. 2 NOZ). Podobně, uzavře-li jednatel za společnost smlouvu, k níž zákon vyžaduje souhlas valné hromady či jediného společníka, bez takového souhlasu, bude oprávněna dovolat se neplatnosti nejen společnost, nýbrž – dle převažujících názorů – také libovolný společník (§ 48 ZOK). Rovněž na ochranu jeho zájmu je požadavek souhlasu stanoven[1].

Relativní neplatnost tak důsledněji ctí autonomii vůle stran a dalších osob, které jsou jí chráněny. Záleží jen na nich, zda jednání stížené vadou bude neplatné. Pokud by na jednání trvaly, neplatnost nelze dovodit. Ani soud k ní nepřihlédne, i kdyby měl sebevíce důkazů o vadě, která ji působí. V koncepci relativní neplatnosti se také odráží princip *favor negotii*, tedy snaha, aby smlouvy spíše platily. Nový občanský zákoník jej formuluje v § 574 NOZ, dle něhož na právní jednání je třeba spíše hledět jako na platné než jako na neplatné. Tomu odpovídá rozdělení důvodů neplatnosti mezi relativní a absolutní neplatnost a přesun důrazu, jež rekodifikace přinesla v tomto ohledu. Starý zákoník taxativně vypočítával případy relativní neplatnosti (§ 40a ObčZ); všechny ostatní založily neplatnost absolutní. Ta

převažovala. V novém kodexu je tomu naopak. V § 588 NOZ zákon taxativně vypočítává důvody absolutní neplatnosti. Nikterak početně. Rozeznává tři. Kromě zjevného (intenzivního) rozporu s dobrými mravy nebo se zákonem, bude-li (v případě rozporu se zákonem) dán veřejný zájem na takové neplatnosti (zákon hovoří o zjevném rozporu s veřejným pořádkem), do této kategorie spadne ještě počáteční nemožnost předmětu právního jednání. Všechny ostatní důvody neplatnosti založí neplatnost relativní.

Do množiny důvodů relativní neplatnosti se tak přesouvají mnohé z těch, které ve starém právu působily neplatnost absolutní. Vedle zmíněné nesvobody vůle jednajícího (§ 587 odst. 1 NOZ) lze zmínit jednání osoby nesvéprávné či stížené duševní poruchou (§ 581 NOZ), četné případy lichvy (§ 1796 NOZ)[2], ale třeba i nedodržení formy právního jednání předepsané zákonem, leč pouze ve čtvrté (závazkové) části zákoníku (§ 582 odst. 2 NOZ). Této neplatnosti se oprávněná osoba bude moci dovolat navíc jen do okamžiku, než strany započaly s plněním takové smlouvy. Týká se to například darovací smlouvy. Ta sice musí být i v novém právu písemná, nedojde-li k odevzdání věci zároveň s projevem vůle darovat a přijmout dar (§ 2057 odst. 2 NOZ). Jelikož ale požadavek stanoví zákoník ve čtvrté části, bude smlouvu nutno mít za platnou i bez jeho dodržení, nedovolá-li se oprávněná osoba absence písemné formy včas. Dárce například začne plnit ústně uzavřenou darovací smlouvu ohledně 100 tis. Kč tím, že část slíbené sumy (třeba 10 tis. Kč) poukáže obdarovanému. Potom již nebude později smět poukázat na neplatnost smlouvy pro nedostatek ani zákonem předepsané

formy; zbylých 90 tis. Kč bude povinen plnit i jen na základě ústní smlouvy. Podobné „zrelativnění“ se dotklo i dalších dříve judikovaných důvodů absolutní neplatnosti. Porušil-li například věřitel zákaz postoupení pohledávky sjednaný s dlužníkem (*pactum de non cedendo*), Nejvyšší soud za účinnosti starého práva ustáleně judikoval, že smlouva o cessi mezi ním a postupníkem je absolutně neplatná (viz např. rozhodnutí sp. zn. 29 Odo 882/2005). Takovou cessi mohl dlužník bez dalšího ignorovat. V nové úpravě tento závěr nebude možné podržet. Porušení zákazu založí nanejvýš relativní neplatnost dohody o postoupení pohledávky mezi postupitelem a postupníkem. To současně znamená, že dokud se dlužník neplatnosti nedovolá, bude postoupení platné a dlužník musí respektovat, co mu postupitel notifikuje nebo postupník prokazuje (§ 1882 odst. 1 NOZ).

Shora zmíněné posuny jsou zřejmé, logické i věcně obhajitelné. Objevují se ovšem názory, že nový občanský zákoník přinesl ještě další, závažnější změnu, a to v samé koncepci relativní neplatnosti. Ve staré úpravě stačilo, aby se oprávněná osoba relativní neplatnosti – dle výslovné dikce § 40a ObčZ – „dovolala“. Teorie i judikatura tím rozuměla hmotněprávní úkon adresovaný druhé straně smlouvy, případně oběma (všem), dovolávala-li se neplatnosti třetí osoba, která nebyla účastníkem smlouvy (typicky opomenutá manželka při manželově kontraktaci bez jejího souhlasu). Jakmile dovolání se doručila druhé straně (stranám) smlouvy, neplatnost se prosadila, s účinky *ex tunc* (od počátku). V případném sporu soud tuto skutečnost přezkoumal, i jako předběžnou otázku, a k případné neplatnosti rovnou přihlédl. Jeho rozhodnutí neplatnost nezakládalo (nekonstituovalo). Relativní neplatnosti se bylo možno dovolat i bez jeho ingerence, mimo řízení[3].

Třebaže důvodová zpráva ani diskuse doprovázející přijetí nového zákoníku nenaznačují záměr na této koncepci cokoliv měnit, v teorii se objevil názor, že nové právo ji překonalo. Z toho, že § 586 NOZ již nepojednává o „dovolání

se“, jak činil § 40a ObčZ, nýbrž o „vznesení námítky“ relativní neplatnosti, někteří dovozují, že za účinnosti nového práva je možné relativní neplatnost namítnout jen v soudním řízení (jako například promlčení). Jedině soud by ji mohl vyslovit. Shodně jako u usnesení valné hromady by neplatnost neposuzoval coby předběžnou otázku, nýbrž svým rozhodnutím konstituoval; prosadila by se až právní mocí takového rozhodnutí. Každý, kdo by se neplatnosti zamýšlel dovolat, by tak ve stanovené promlčecí lhůtě musel podat žalobu k soudu, typicky na určení, když na plnění by logicky nebylo co žalovat; žalobce by žaloval právě proto, aby plnit nemusel. Co hůře, uvedený výklad zaujala dokonce jedna z hlavních autorek předlohy nového zákoníku, doc. Hendrychová (dříve Zuklínová), a bez náznaku pochybnosti jej jako jediný možný prezentuje ve stěžejní učebnici občanského práva hmotného, z níž se učí studenti pražské právnické fakulty[4]. Podobně jiné vysokoškolské učebnice oboru[5]. Frekventanti právnických fakult tak názor opakují u zkoušek (včetně státních), přesvědčení o jeho správnosti. Celé ročníky absolventů budou o neplatnosti takto uvažovat.

Přesto se domnívám, že tento výklad není správný a neměl by se prosadit. Postrádá věcně i formální opodstatnění, nenaznačuje jej záměr zákonodárce a mimořádné obtíže by vyvolal v rovině praktické. Vedl by k přebujení soudních řízení a žalob na určení dokonce v případech, v nichž by mezi účastníky nebylo o neplatnosti sporu. Soudní soustavě by hrozilo zahlcení. Představa, že dlužník pohledávky, kterou věřitel postoupil v rozporu s ujednaným zákazem postoupení, musí nejprve podat žalobu na určení, že cesse je neplatná, a teprve právní mocí rozhodnutí se neplatnost prosadí, se vymyká realitě. Podobně opomenutá manželka v případě smlouvy, kterou manžel ze společného jmění něco zcizil či do něj nabyt mimo běžnou správu. Výraz „námítka“ občanský zákoník samozřejmě používá i v kontextu ryze hmotněprávních jednání (viz námítky dlužníka proti postupníkovi, včetně započtení - § 1884 odst. 1 NOZ). Dovožovat výlučně z jeho použití

v úpravě relativní neplatnosti jakékoliv závěry ohledně procesních souvislostí této neplatnosti, nemám za opodstatněné. V konečném důsledku by takový výklad popřel i hlavní tendenci nového zákoníku týkající se této neplatnosti, kterou je respekt k autonomii vůle.

Velmi proto vítám, že významná část teorie zachovává rozvahu a proti naznačenému výkladu se ohrazuje[6]. Zvláště mě těší zdrženlivá stanoviska některých soudců Nejvyššího soudu[7]. Dávají naději, že nastíněná koncepce nezvítězí. Kontraktační praxi přesto nemohu slíbit, že se tak nestane. Autoři předlohy se v odborné i uživatelské veřejnosti stále těší respektu a silné lobby. Rozhodně bych nedoporučil nikomu, kdo se zamýšlí dovolat relativní neplatnosti, aby v příštích měsících či letech, dokud se neustálí judikatura, takovou žalobu raději přece jen (z opatrnosti) nepodal.

Uživatelé sami (jejich profesní sdružení) by potom měli zvážit, zda i v této otázce nepodpořit snahu ministerstva spravedlnosti po rozsáhlejší a co možná spěšné novele nového občanského zákoníku. Osobně soudím, že než čekat, jaký výklad se nakonec prosadí, a riskovat, že uplatnění dojde ten, který je pro praxi méně příznivý, to už raději zákoník znovelizovat a právní jistotu zjednat rychleji, spolehlivěji a pro všechny.

Autor: Petr Čech

[1] Viz například J. Lasák in Lasák, J., Pokorná, J., Čáp, Z., Doležil, T. a kol.: Zákon o obchodních korporacích. Komentář. I. díl, Wolter Kluwer, Praha, 2014, str. 397: „Přestože společníci mohou případně uplatnit derivativní (společnickou) žalobu proti členům orgánu, kteří porušili svou povinnost jednat s péčí řádného hospodáře (uzavření smlouvy bez zákonem požadovaného souhlasu nejvyššího orgánu nepochybně zakládá porušení péče řádného hospodáře), případně se za určitých okolností mohou domáhat

úhrady reflexní škody podle § 213 obč. zák., soudím, že požadavek na souhlas valné hromady (členské schůze) je dán především na ochranu společníků (členů) a i oni by tak měli mít právo dovolat se relativní neplatnosti smlouvy, která bude uzavřena bez splnění požadavku zakotveného do § 48 (např. prostřednictvím žaloby na určení).“

[2] Shodně viz nap. Bezouška, P., Piechowiczová, L.: Nový občanský zákoník. Nejdůležitější změny, Anag, Olomouc, 2013, str. 237: „Lichevní smlouva je neplatná, přičemž půjde o relativní neplatnost (§ 586 NOZ) s možností soudu podržet závazek v platnosti a moderovat jeho nepřiměřenost (§ 577 NOZ), což lépe ochrání slabšího, který měl např. rozloženo plnění svého dluhu do splátek a v důsledku neplatnosti by musel celý dluh vrátit hned. Půjčil-li si někdo u lichváře na 60% úrok, soud nezruší celou smlouvu, ale úrok sníží na rozumnou míru. V ostatním se závazek nezmění (např. co do ujednání splátek nebo splatnosti).“

[3] Viz např. závěry rozhodnutí NS ČR sp. zn. 30 Cdo 2940/2007: „K tomu, aby nastaly účinky tzv. relativní neplatnosti, zákon - jak dovodila již ustálená judikatura soudů - nestanoví žádnou formu; proto tak lze učinit jakýmkoliv způsobem. Lze tak učinit žalobou (vzájemnou žalobou) podanou u soudu nebo námitkou v rámci obrany proti uplatněnému právu (nároku) v řízení před soudem; postačuje, aby oprávněná osoba uplatnila tzv. relativní neplatnost právního úkonu i mimosoudně. V obou případech účinky tzv. relativní neplatnosti nastávají jen tehdy, jestliže její uplatnění došlo druhému účastníku (ostatním účastníkům) právního úkonu, popřípadě - namítá-li neplatnost právního úkonu osoba, která nebyla jeho účastníkem - všem účastníkům právního úkonu, a to okamžikem, v němž projev vůle došel poslednímu z nich (srov. též například Zhodnocení rozhodování soudů a státních notářství s uplatňováním ustanovení novelizovaných v roce 1982, uveřejněné pod č. 50 ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek, roč. Otázku tzv. relativní neplatnosti lze v občanském soudním řízení vždy řešit

jako otázku předběžnou.“ 1985, či Závěry občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu ČR k rozhodování soudů i státních notářství v ČR s použitím ustanovení občanského zákoníku, zákona o rodině, občanského soudního řádu a notářského řádu, novelizovaných zákony č. 131/1982 Sb., č. 132/1982 Sb., č. 133/1982 a č. 134/1982 Sb., z 29. 12. 1984, sp. zn. Cpj 51/84, uveřejněné pod č. 45 ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek, roč. 1986).

[4] Zuklínová, M. in Dvořák, J., Švestka, J., Zuklínová, M.: Občanské právo hmotné. Svazek 1. Díl první: Obecná část, Wolters Kluwer, Praha, 2013, str. 189: „Rozdíl mezi absolutní a relativní neplatností je především v tom, že absolutní neplatnost nemusí být u soudu (výslovně) uplatněna (protože soud takovou neplatnost zjistí eventuálně ex officio), zatímco relativní neplatnost musí dotčená osoba sama u soudu uplatnit: neuplatní-li totiž oprávněná osoba (ta osoba, na jejíž ochranu byl důvod neplatnosti stanoven) u soudu neplatnosti právního jednání, dokud ji neuplatní a dokud soud závazně nestanoví, že právní jednání je neplatné, považuje se (fikce) právní jednání za platné (§ 586 odst. 2). Teprve uplatní-li (dovolá-li se) oprávněná osoba neplatnosti, a podaří-li se jí neplatnost u soudu prokázat, bude mít rozhodnutí soudu za následek, že ono - napadené - právní jednání bude právně neplatné, a to (bez ohledu na den, kdy rozhodnutí nabylo právní moci) se zpětnými účinky (ex tunc), tj. od okamžiku, kdy bylo právně jednáno s právně relevantní závadou. A bude se tedy na ně hledět jako na neučiněné (fikce nejednání).“ Shodně autorka i ve své publikaci Zuklínová, M.: Právní jednání podle občanského zákoníku č. 89/2012 Sb., 2. vydání. Praha: Linde, 2013, str. 152.

[5] Viz například Hurdík, J. a kol.: Občanské právo hmotné, Aleš Čeněk, Plzeň, 2013, str. 180: „Relativní neplatnosti právního úkonu označujeme takový právní úkon, který sice trpí vadou, ale hledíme na něj jako na platný do té doby, než je jeho neplatnost námitkou uplatněna u soudu, a dokud soud takový vadný právní úkon za neplatný neprohlásí. K relativní

neplatnosti soud nepřihlíží z úřední povinnosti. Námitku neplatnosti může vznést pouze ten, kdo je touto neplatností dotčen. Dovolat se relativní neplatnosti námitkou u soudu podléhá promlčení v obecné tříleté promlčecí lhůtě. ... Relativně neplatný právní úkon je neplatný zásadně od samého počátku (ex tunc) za předpokladu, že došlo k uplatnění relativní neplatnosti u soudu.“

[6] Srov. například prof. L. Tichý in Švestka, J., Dvořák, J., Fiala, J. a kol.: Občanský zákoník. Komentář. Svazek I (§ 1 až 654), Wolters Kluwer, Praha, 2014, str. 1478: „Adresát námítky je buď osoba označená výslovně zákonem, anebo druhá či další strana smlouvy. ... Jednající musí adresovat svoji námitku tomu, kdo způsobil neplatnost, resp. vadu právního jednání. ... Počátek promlčecí lhůty se stanoví okamžikem doručení relevantního projevu relevantnímu subjektu, tedy protistraně, nebo příslušnému orgánu. Doručením těmto subjektům se lhůta k podání projevu o neplatnosti staví.“ či F. Melzer in Melzer, F., Tégl, P. a kol.: Občanský zákoník. § 419 - 654 a související společná a přechodná ustanovení. Velký komentář. Svazek III, Leges, Praha, 2014, str. 776: „Předpokladem nastoupení účinků neplatnosti je, že osoba, na ochranu jejichž zájmů byla neplatnost stanovena, „vznesla námitku neplatnosti“. OZ 1964 užíval pojem „dovolání se neplatnosti“, avšak význam obou pojmů je stejný. Jde o hmotněprávní námitku, resp. hmotněprávní jednostranné právní jednání, které je adresované druhé straně. Ke stejnému závěru dochází i Spáčil. Účelem nové právní úpravy nebylo zpřísnit podmínky pro uplatnění relativní neplatnosti, nýbrž spíše rozšířit její použití i na případy, které dosud byly sankcionovány absolutní neplatností.“

[7] Spáčil, J.: Některé sporné otázky relativní neplatnosti v novém občanském zákoníku, Právní rozhledy, 5/2014, str. 172 - 177: „Nový zákoník sice namísto ‚dovolání se‘ hovoří o ‚námitce‘ relativní neplatnosti, to lze však vyložit i tak, že nejde o nic víc než o změnu terminologie; ani ze zákona, ani z důvodové zprávy totiž nevyplývá,

že by chtěl zavést obecně relativní neplatnost nepřímou, kterou je třeba uplatnit jen u soudu. ... Pokud by uvedený ‚nový‘ výklad převládl, pak by bylo patrně třeba paradoxně konstatovat, že občanský zákoník 1964 v této věci plnil uvedené cíle lépe než občanský zákoník nový.“